نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال بیست و چهارم، شماره ۷۳، تابستان ۱۴۰۳

سنجش عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی در مناطق اسکان غیررسمی کلان‌شهر تبریز

دریافت مقاله: ۹۸/۶/۲۷ **پذیرش نهایی:** ۹۸/۱۱/۱۳

صفحات: ۴۳۵-۴۱۹

نازلی پاکرو: دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران.
Email: npakru@yahoo.com
رسول درسخوان: استادیار گروه شهرسازی و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران[۱].
Email: Darskhan.s@gmail.com

چکیده

شهرنشینی شتابان مشکلاتی را در جنبه‌های مختلف برای شهروندان و مدیران شهری به وجود آورد که لزوم اتخاذ راهکارها و رویکردهایی برای بهبود شرایط را متذکر می‌شد. در این میان مفهوم کیفیت زندگی برای ارزیابی این وضعیت در شهرها سر برآورد. کیفیت زندگی به‌عنوان یک مفهوم چندبعدی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و ... در سطوح و مقیاس‌های متفاوتی موردبحث و بهره‌گیری قرارگرفته است. در این پژوهش که با هدف سنجش کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر تبریز انجام‌شده است. از روش پیمایشی برای این هدف بهره‌گیری شده است. می‌توان گفت که رویکرد ذهنی کیفیت زندگی بر این پژوهش حاکم است که رضایت و نظر ذهنی ساکنان مبنای کار قرارگرفته است. از آزمون T تک نمونه‌ای و تحلیل مسیر برای تحلیل داده‌ها استفاده‌شده است. نتایج نشانگر این است که میانگین همه ابعاد کیفیت زندگی پایین‌تر از متوسط می‌باشد و تنها عامل اجتماعی- فرهنگی بالاتر از میانگین برآورد شده است. همچنین میانگین کیفیت زندگی کل با ۲,۸۲، پایین‌تر از میانگین برآورد شده است که نشان‌دهنده کیفیت پایین زندگی در این محلات می‌باشد. بر اساس تحلیل مسیر انجام‌شده، بعد اقتصادی با ۰,۶۸۵ بیشترین تأثیر را بر کیفیت زندگی در این محلات دارد. لازم است هرگونه برنامه‌ریزی برای این محلات با درنظرگرفتن ابعاد و جنبه‌های مختلف انجام گیرد تا از اثربخشی قابل قبولی برخوردار باشد.

واژگان کلیدی: کیفیت زندگی، سکونتگاه‌های غیررسمی، کلان‌شهر تبریز

۱. **نویسنده مسئول:** دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

مقدمه

امروزه بیش از نیمی از مردم جهان در شهرها زندگی می‌کنند، شهرها از یک‌سو به‌عنوان کانون‌های توسعه اجتماعی، اقتصادی و فضایی به شمار می‌روند (Varol, et al,2010:1) و از سوی دیگر مناسب‌ترین مکان‌هایی هستند که مسائل و مشکلات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در آن‌ها پدید می‌آید (Conelly,2007,259). بر اساس گزارش سازمان ملل متحد، بین سال‌های ۱۹۵۰-۲۰۲۵ یعنی دوره ۷۵ ساله، تراز کلی شهرنشینی جهان از ۲۹ درصد به ۶۱ درصد افزایش خواهد یافت (میرآبادی و همکاران،۱۳۹۷: ۶۰۶). روند شهری شدن جهان به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم، آن‌چنان سریع بوده که پژوهشگران مسائل شهری را دچار حیرت ساخته است. قرن ۲۱ در حالی آغازشده که حدود نیمی از جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کنند و انتقال شهری تقریباً صورت گرفته است. شهرنشینی با چنان سرعتی به‌پیش می‌رود که در تاریخ بی‌سابقه بوده است (افشانی، احمدی بغداد آبادی، ۲:۱۳۹۸). لذا شهرها را با مشکلاتی مانند افزایش سفر با وسایل نقلیه، ناکافی بودن خدمات، کاهش کیفیت هوا، حس تخریب محیط‌زیست، تبعیض در استفاده از زمین و ... مواجه کرده است. بدیهی است که این مشکلات تأثیر منفی بر کیفیت زندگی بشر دارد (سرگی، ادین و همکاران، ۱:۲۰۱۲). اگرچه شهر و شهرنشینی خود یکی از مهم‌ترین شاخص‌های رفاه و توسعه اجتماعی و اقتصادی محسوب می‌شود، اما رشد شتابان آن می‌تواند سرانه برخورداری از بسیاری امکانات اجتماعی و اقتصادی را کاهش دهد و از این طریق پیامدهای آن به‌صورت کاهش سطح کیفیت زندگی در عرصه‌های مختلف شهری نمایان شود که این مسئله در شهرهای کشورهای درحال‌توسعه من‌جمله ایران که افزایش جمعیت شهرها در بیشتر مواقع ناخواسته و بدون برنامه‌ریزی به وقوع پیوسته است، بسیار مشهود است (نسترن و همکاران،۸:۱۳۹۴). در این، میان حاشیه‌نشینی پدیده‌ای است که همراه با سایر پدیده‌های تأثیرگذار، بر مشکلات شهری افزوده است (صابریفر،۳۰:۱۳۸۸) و پیش‌بینی می‌شود در ۳۰ سال آینده تعداد حاشیه‌نشینان به دو میلیارد نفر برسد (نقدی و زارع،۱۴۶:۱۳۸۹). برنامه‌ریزی شهری به‌عنوان ابزاری که تأمین‌کننده آسایش و بهبود شرایط شهرها است، نقش تعیین‌کننده‌ای در ادامه حیات مطلوب شهرها دارد. برای حصول این هدف مفاهیم و نظریات مختلفی ارائه‌شده است که همگی در جهت بهبود کیفیت زندگی و ایجاد رضایتمندی در شهروندان بوده است. اسکان غیررسمی پدیده‌ای گذرا می‌باشد و دارای ابعاد محدودی نیست و نشان‌دهنده ناکارآمدی برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های متداول شهری است که اقدامات و رهیافت‌های نوینی را می‌طلبد (محمدی و همکاران،۸۶:۱۳۸۷). از سوی دیگر، اسکان غیررسمی برای درصد بالایی از جمعیت شهری کشورهای درحال‌توسعه سرپناه ایجاد می‌کند (Abbot,2003:317). بحث کیفیت زندگی به‌تازگی در ادبیات توسعه پایدار و برنامه‌ریزی توسعه اجتماعی و مباحث اقتصاد نوین مطرح‌شده و جایگاه ویژه‌ای یافته است (عظیمی،۴:۱۳۸۹). امروزه مطالعات کیفیت زندگی عمدتاً بر محیط شهری و کیفیت زندگی شهری تمرکز کرده است و بررسی آن از ضرورت و اهمیت بسزایی برخوردار است که این امر همواره کانون اصلی توجه برنامه‌ریزان بوده است (حسینی و شمس، ۱۷:۱۳۹۸). این مبحث یک موضوع چند رشته‌ای بوده و ازاین‌رو یک مفهوم چندبعدی می‌باشد (ویش،۹۳:۱۹۸۶). کیفیت زندگی شهری ممکن است احساس خوبی باشد از ترکیب عوامل مرتبط با هویت مکان از قبیل خوانایی، خاطره جمعی و حس تعلق تاریخی. آنچه در اینجا حائز اهمیت است، احساس ما در واکنش به فرم محیط و شرایط ما در محیط است (Walford et al,۲۰۱۱:۱۶۵). کیفیت

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

زندگی به‌عنوان استاندارد سلامت، آسایش و خوشبختی‌ای که توسط فرد یا گروه تجربه می‌شود (فرهنگ لغت آکسفورد)، سطح رضایت و راحتی که یک فرد یا گروه از آن لذت می‌برد (فرهنگ لغت کمبریج) یا به‌عنوان سلامت عمومی یک فرد یا جامعه تعریف‌شده است (Aroca et al:۲۰۱۷,87). بنابراین کیفیت زندگی به‌طور مستقیم با سطح رضایت‌مندی افراد ارتباط دارد و به فکر و احساسات مردم در مورد شرایط محیطی، اجتماعی و اقتصادی آن‌ها برمی‌گردد (حیدرزاده، بهزادفر، ۲:۱۳۹۸).

یکی از مهم‌ترین مشکلات مناطق حاشیه‌نشین، کیفیت پایین زندگی شهری در این محله‌ها است. هم‌زمان با افزایش جمعیت و رشد شهرنشینی، حاشیه شهرها با مشکلات بسیاری به‌ویژه در زمینه مسائل اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی مواجه شدند که به‌طورکلی منجر به کاهش کیفیت زندگی شهری در این مناطق شده است (کوکبی،۷۶:۱۳۸۶). توانمندسازی محلات اسکان غیررسمی و به‌تبع آن توجه به کیفیت زندگی در این مناطق به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سیاست‌های دولت‌های محلی در کشورهای درحال‌توسعه هست که حتی سازمان‌های بین‌المللی نیز بر این امر تأکید داشته و برنامه‌هایی را با همکاری دولت‌ها و کشورهای درگیر مسئله در حال اجرا می‌باشد که از جمله آن می‌توان به دفتر اسکان سازمان ملل اشاره کرد. در کلان‌شهر تبریز بیش از ۵۰۰ هزار نفر در سکونتگاه‌های غیررسمی این شهر جای گرفته است، عمده این جمعیت در قسمت‌های شمالی شهر استقرار یافته‌اند که به لحاظ ویژگی‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی شرایط نامناسبی دارند. ازاین‌رو پرداختن به موضوع اهمیت فراوانی دارد. سؤال اساسی پژوهش این است که چه عواملی بر کیفیت زندگی در مناطق اسکان غیررسمی تبریز مؤثر است؟ و چه شاخص‌هایی در بهبود کیفیت زندگی در این مناطق تأثیر دارند؟ هدف این پژوهش شناسایی عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی در این مناطق می‌باشد که برای نیل به این هدف عوامل اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی محلات موردبررسی قرار می‌گیرد. پژوهش‌های زیادی در مورد کیفیت زندگی انجام‌شده است. روسن (۱۹۹۲) عامل دستمزد (جنبه اقتصادی کیفیت زندگی) و نورد هاوس و توبین (۱۹۷۲) تفاوت اجاره‌بها را به‌عنوان شاخص‌های مهم کیفیت زندگی بررسی کرده‌اند. دلفیم موقعیت اقتصادی را یکی از ابعاد مهم کیفیت زندگی شهری به‌حساب می‌آورد و آن را دربردارنده میزان درآمد و مصرف، بازار مسکن و اشتغال و پویایی اقتصادی دانسته است (قالیباف و همکاران،۳۷:۱۳۹۰) جدول (۱).

جدول (۱). پژوهش‌های تجربی در مورد موضوع تحقیق

محقق	منطقه موردمطالعه	هدف	عنوان/ نتیجه
Li & Weng	ایندیاناپلیس ایالات‌متحده امریکا	ارزیابی کیفیت زندگی با تلفیق داده‌های سرشماری و سنجش از راه دور	"اندازه‌گیری کیفیت زندگی در شهر ایندیاناپلیس با تلفیق داده‌های سرشماری و سنجش از راه دور" / نتایج حاکی از ارتباط معنادار میان متغیرهای اجتماعی- اقتصادی با متغیرهای محیطی است.
SALAU	نیجریه	بررسی ارتباط میان سطح کیفیت زندگی با مقیاس اندازه شهرها	"کیفیت زندگی و اندازه شهر: نمونه موردی نیجریه" / نتیجه پژوهش حاکی از ارتباط میان سطح زندگی با اندازه شهری که شهرهای بزرگ‌تر از کیفیت زندگی بیشتری نسبت به شهرهای میانه و کوچک برخوردارند.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

شماعی و همکاران	بابلسر	بررسی نابرابری‌های شاخص‌های کیفیت زندگی و دستیابی به درجه و اختلاف کیفیت زندگی در سطح محلات شهر	"تحلیل نابرابری شاخص‌های کیفیت زندگی در سطح محلات شهر بابلسر" / نتایج به‌دست‌آمده حاکی از اینکه نابرابری‌ها در متغیرها به‌خصوص شاخص دسترسی در بین محلات شهر بابلسر است
موسوی و همکاران	سردشت	ارزیابی کیفیت زندگی در محلات شهر سردشت	"ارزیابی توزیع فضایی کیفیت زندگی در محلات شهر سردشت" نتایج حاصل نشان‌دهنده تأثیر بیشتر متغیرهای کالبدی با میزان ۲/۳۱۳ در بالا رفتن میزان کیفیت زندگی در سطح محلات شهر سردشت است.
اجزا شکوهی و همکاران	مشهد	بررسی عوامل مؤثر بر ارتقاء کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی پنج‌تن آل عبا (التیمور مشهد)	بین سکونت و ارتقای کیفیت زندگی رابطه معناداری وجود دارد. همچنین تفاوت معناداری در میزان رضایتمندی نسل اول و دوم ساکن در منطقه دیده نمی‌شود. به ترتیب شاخص‌های کالبدی و اجتماعی و اقتصادی، دارای بالاترین میزان همبستگی باکیفیت زندگی است.
قالیباف محمدباقر و همکاران	تهران	بررسی شاخص‌های مرتبط باکیفیت زندگی از دید شهروندان محله یافت‌آباد شهر تهران	در مقاله‌ای با عنوان "ارزیابی کیفیت زندگی شهری (مطالعه موردی: محله یافت‌آباد)" / نتایج حاکی از عدم مطلوبیت وضعیت کیفیت زندگی در زمینه‌های محیطی، اقتصادی و اجتماعی از دید جامعه نمونه در منطقه موردمطالعه که تنها وضعیت حمل‌ونقل و ارتباطات در حد متوسطی ارزیابی‌شده است.
حسنی نژاد و همکاران	فارس	ارزیابی و سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی در محلات شهری (مطالعه موردی: حاجی‌آباد فارس)	در بررسی ابعاد چهارگانه شاخص کیفیت زندگی بین این شاخص‌ها همبستگی معناداری وجود دارد. همچنین هر یک از ابعاد با رضایتمندی نهایی از کیفیت زندگی همبستگی معناداری دارند. در بین شاخص‌های کیفیت زندگی، شاخص اقتصادی بیشترین تأثیر را در کیفیت زندگی محلات دارد.

منبع: مطالعات نگارندگان،۱۳۹۸

روش تحقیق

پژوهش حاضر را می‌توان از نوع کاربردی دانست که با رویکردی توصیفی- تحلیلی درصدد تبیین عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی در مناطق حاشیه‌نشین تبریز می‌باشد. از دو روش اسنادی و میدانی استفاده‌شده است که روش اسنادی برای تبیین مبانی نظری و پیشینه پژوهش و روش میدانی برای جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز و سنجش شاخص‌ها و عوامل مؤثر به کار گرفته‌شده است. ابزار اصلی جمع‌آوری داده، پرسش‌نامه خانواری است که به‌صورت محقق ساخته، اساس کار را تشکیل می‌دهد. برای تضمین روایی پرسش‌نامه از نظرات اساتید و محققان استفاده‌شده است. نیز برای تعیین پایایی پرسش‌نامه از آزمون آلفای کرونباخ در نرم‌افزار SPSS بهره‌گیری شده است که مقدار آن ۰/۷۳ برآورد شده است و تأییدکننده پرسش‌نامه می‌باشد.

جامعه آماری پژوهش خانوارهای ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی شمال شهر تبریز می‌باشد. تعداد کل خانوارهای ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی تبریز، تعداد ۸۰ هزار خانوار است. ازآنجایی‌که این آمار به تفکیک

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

محلات به‌صورت مستند وجود ندارد، کل خانوارهای این سکونتگاه‌ها به‌عنوان جامعه آماری ملاک عمل قرارگرفته است که البته باعث افزایش تعداد نمونه و دقت کار خواهد شد. نمونه آماری با استفاده از فرمول کوکران رابطه (۱) به تعداد ۳۸۲ نفر برآورد شده است که به‌صورت تصادفی بین سرپرستان خانوار توزیع‌شده است.

$$N = \frac{\frac{t^2pq}{d^2}}{1+\frac{1}{N}\left(\frac{t^2pq}{d^2}-1\right)}$$ رابطه (۱)

برای تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده از انواع روش‌های آمار توصیفی مثل؛ نمودار و جداول و روش‌های آمار استنباطی نظیر، تحلیل همبستگی، آزمون T و تحلیل مسیر استفاده‌شده است.

داده‌ها

برای تحلیل وضعیت کیفیت زندگی در محدوده موردمطالعه از مجموعه شاخص‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی استفاده‌شده است که در جدول (۲) به نمایش درآمده است.

جدول (۲). معیارهای مورداستفاده در پژوهش

معیارهای اصلی	زیرمعیارها
شاخص‌های اجتماعی، فرهنگی	ارتباط با همسایگان، نحوه‌ی گذران اوقات فراغت، امنیت محله، حس تعلق، میزان آگاهی از امورات محله، شهر و کشور، مشارکت در امور محله
شاخص اقتصادی	رضایت‌مندی از درآمد- رضایت‌مندی از شغل
شاخص‌های کالبدی	رضایتمندی از تعداد اتاق در واحد مسکونی، ابعاد قطعات مسکونی، تعداد اتاق مسکن، کیفیت بنا، مصالح نما، تعداد خانوار در مسکن، مالکیت مسکن، وضعیت کوچه و خیابان، وضعیت دفع زباله
شاخص‌های زیست‌محیطی	صداهای آزاردهنده (آلودگی صوتی)، فعالیت‌های آلوده‌کننده، کیفیت دفع فاضلاب.

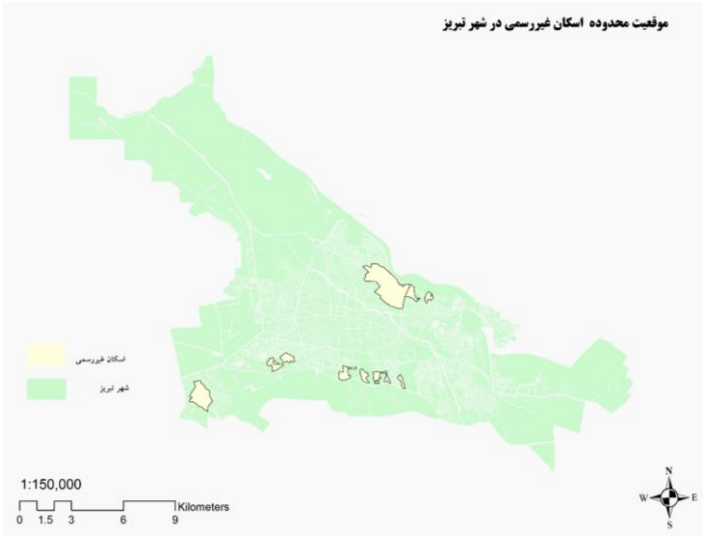
منبع: گردآوری نگارندگان،۱۳۹۸

معرفی محدوده موردمطالعه

شهر تبریز به‌عنوان مرکز استان آذربایجان‌شرقی، بزرگ‌ترین مرکز اقتصادی- جمعیتی منطقه شمال‌غرب هست که در طول تاریخ توانسته این نقش را حفظ کند. نقش تجاری بازرگانی به‌عنوان یکی از نقش‌های این شهر همواره الهام‌بخش فعالیت‌های ساکنان در این شهر بوده است. جمعیت شهر تبریز بنا بر نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ برابر با ۱,۷۷۳ هزار نفر می‌باشد (مرکز آمار ایران،۱۳۹۵). جمعیت حاشیه‌نشین در این شهر بنا بر آمارهای رسمی اعلامی از سوی مراجع ذی‌ربط بالغبر ۴۰۰ هزار نفر می‌باشد که آمارهای غیررسمی آن را بیش از ۵۰۰ هزار نفر نیز برآورد می‌کند. این جمعیت عمدتاً در قسمت‌های شمالی شهر جای گرفته‌اند و بخش‌هایی از جنوب شهر نیز به‌عنوان سکونتگاه غیررسمی شناخته می‌شود شکل (۱). در کل ۱۸ محله حاشیه‌نشین در مجموع در چهار پهنه تبریز وجود دارد که بیشترین میزان حاشیه‌نشینی تبریز در قسمت شمال تبریز بوده و در پهنه جنوب نیز آخر مارالان و طالقانی، در پهنه غرب محدوده پارک تبریز و در پهنه جنوب غرب هم مناطق

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

رواسان و آخماقیه حاشیه‌نشین محسوب می‌شوند. به لحاظ شرایط توپوگرافیکی، این محلات در شیب‌های بسیار تند واقع‌شده‌اند و بسیاری از آن‌ها دسترسی سواره ندارند و رفت‌وآمد از طریق پلکان انجام می‌گیرد. نداشتن سیستم فاضلاب و تأسیسات استاندارد از دیگر ویژگی‌های این محلات است. کیفیت مسکن این محلات بسیار پایین و حتی گاهاً با مصالحی چون خشت و گل می‌باشد. بافت متراکم و غالب مسکونی که بدون هیچ‌گونه فضای باز و سبز می‌باشد در این مناطق به چشم می‌خورد شکل (۲).

شکل (۱). موقعیت سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر تبریز منبع: شهرداری تبریز

شکل (۲). تصاویری از سکونتگاه‌های غیررسمی شهر تبریز

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

مبانی نظری

در ادبیات مطروحه در این زمینه ما با دو رویکرد اصلی در سنجش کیفیت زندگی شهری مواجه می‌شویم رویکرد عینی و رویکرد ذهنی (لطفی، ۱۳۸۸: ۷۵). این دو رویکرد غالباً به‌طور مجزا از همدیگر و بندرت در ترکیب باهم برای سنجش کیفیت زندگی شهری به کار می‌روند (خادم الحسینی و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۰).

رویکرد عینی: کیفیت عینی زندگی، شرایط بیرونی زندگی را نمایش می‌دهد(Das,2008:298). کیفیت عینی زندگی با استفاده از شاخص‌های عینی که مرتبط با واقعیات قابل‌مشاهده و ملموس زندگی هستند، اندازه‌گیری می‌شود. این شاخص‌ها از داده‌های ثانویه مانند تراکم جمعیت، نرخ جرم، میزان تحصیلات، خصوصیات خانوار و ... حاصل می‌شود(Tuan Seik,2000:34). این رویکرد که توسط جان درینوسکی و ریچارد تیتموس ابداع شده است در اکثر کشورهای اروپایی به‌ویژه کشورهای اسکاندیناوی طرفدار دارد، ازاین‌رو به رویکرد اسکاندیناوی نیز معروف است (عظیمی،۱۳۸۹:۴). واقعیت این است که کیفیت زندگی افراد بدون در نظر گرفتن ذهنیت‌های آن‌ها نسبت به زندگی، غیرقابل سنجش است و شاخص‌های عینی درحالی‌که پایایی بالایی دارند، از قابلیت اطمینان پایینی برای سنجش بهزیستی انسانی برخوردارند(Tuan Seik,2000:34).

رویکرد ذهنی: کیفیت زندگی در ابعاد ذهنی که ادراک و ارزیابی افراد را از وضعیت زندگی خود منعکس می‌سازد، با استفاده از شاخص‌های ذهنی اندازه‌گیری می‌شود. این شاخص‌ها که مکمل متغیرهای اجتماعی، اقتصادی و محیطی‌اند، ادراکات و ارزشیابی افراد را از وضعیت عینی زندگی‌شان نمایش می‌دهد. شاخص‌های ذهنی از پیمایش ادراکات، ارزیابی‌ها و رضایت ساکنین از زندگی شهری به دست می‌آیند درحالی‌که شاخص‌های عینی مربوط به حقایق قابل‌مشاهده هستند که غالباً از داده‌های ثانویه به دست می‌آیند (خادم الحسینی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۶). ازآنجاکه در بیشتر تحقیقاتی که در کشور آمریکا در مورد کیفیت زندگی انجام‌شده است. محققان بیشتر به تجارب ذهنی افراد از زندگی‌شان توجه کرده و بر معرف‌های ذهنی تأکید کرده‌اند این رویکرد به رویکرد آمریکایی نیز معروف است (عظیمی، ۱۳۸۹: ۴). علی‌رغم برخی نقاط ضعف، شاخص‌های ذهنی در سیاست‌های اجتماعی، انتخاب اهداف سیاسی و ارزیابی موفقیت‌های سیاسی ضروری هستند. شاخص‌های عینی به‌تنهایی نمی‌توانند اطلاعات کافی را برای ما فراهم سازند. سیاست‌گذاران باید بدانند مردم واقعاً چه چیزهایی نیاز دارند تا بتوانند معنادارترین اهداف را برای آن‌ها انتخاب کنند. بسیاری از این اطلاعات مستلزم این هستند که ما از شاخص‌های ذهنی استفاده کنیم. هنگامی‌که سیاست‌گذاران درباره اهداف تصمیم می‌گیرند، بازهم با این مشکل روبه‌رو هستند که فرآیند سیاسی همیشه اولویت‌های عمومی را به‌درستی منعکس نمی‌سازد؛ بنابراین درک بهتر اولویت‌های عمومی مستلزم تحقیقات بیشتری در زمینه نگرانی‌ها، آرزوها و رضایتمندی عمومی مردم است که این شاخص‌ها هم از نظر مفهوم و هم از نظر اندازه‌گیری‌ها ذهنی هستند (خادم الحسینی و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۱).

سکونتگاه غیررسمی: بر اساس گزارش مرکز اسکان بشر ملل متحد در سال ۲۰۱۷، یک نفر از هر هشت نفر در محلات فقیر۲ زندگی می‌کنند. بر اساس همین گزارش نسبت ساکنان این مناطق در افریقا بیشترین درصد

---

[2]. slums

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

را با ۵۵/۹٪، به خود اختصاص داده است. پس‌ازآن آسیا با ۲۷/۹٪ امریکای لاتین و کارائیب با ۲۱/۱٪، قرار دارد. بااین‌حال از نظر تعداد ساکنان در این مناطق، بیشترین تعداد مربوط به آسیا می‌باشد (UN-Habitat global activities report,2017:21). در همین ارتباط، کمسیون جهانی آینده شهرها در قرن ۲۱ میلادی نیز هشدار داده است که به‌موازات رشد ابرشهرها، فقر شهری در کشورهای جنوب افزایش‌یافته و بخش عمده‌ای از رشد شهرنشینی برپایه اقتصاد غیررسمی و همراه با گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی صورت خواهد گرفت و این گرایش را "غیررسمی شدن شهرنشینی" نامیده است (صرافی،۱۳۸۱:۵).

تحلیل مسیر[۳]: تحلیل مسیر نخستین بار توسط یک بیولوژیست به نام سوول رایت[۴] در سال ۱۹۳۴ در ارتباط با تجزیه کردن مجموع همبستگی بین دو متغیر در یک سیستم علّی معرفی گردید. این روش تعمیم‌یافته روش رگرسیون چندمتغیره در ارتباط با تدوین مدل‌های علّی است. تکنیک تحلیل مسیر بر اساس فرض ارتباط بین متغیرهای مستقل و وابسته استوار است. این روش بر استفاده ابتکاری از نمودار تصویری که به دیاگرام مسیر[۵] معروف است، تأکید خاصی دارد. روش تحلیل مسیر، تعمیمی از رگرسیون معمولی است که قادر است علاوه بر بیان آثار مستقیم، آثار غیرمستقیم و اثر کل هر یک از متغیرهای مستقل را بر متغیر وابسته نشان دهد و با بیان منطقی، روابط و همبستگی مشاهده‌شده بین آن‌ها را تفسیر نماید (آذر،۱۳۸۱:۵۹).

نتایج

یافته‌های توصیفی

نمونه آماری پژوهش ۳۸۲ نفر می‌باشد که بر اساس نتایج، ۷۷,۲ درصد از پاسخگویان را مردان و ۲۲,۸ درصد را زنان تشکیل داده‌اند. از نظر سنی، ۹,۲ درصد در گروه سنی زیر ۳۰ سال، ۲۳,۸ درصد از پاسخگویان در رده سنی ۳۰ تا ۴۵ سال، ۲۹,۶ درصد در گروه سنی ۴۵ تا ۶۰ و ۳۷,۴ درصد در گروه سنی بالاتر از ۶۰ سال جای گرفته‌اند. بر اساس نتایج حاصل از تحلیل پاسخ‌ها، ۲۰,۳ درصد از پاسخگویان در محدوده موردمطالعه دارای شغل دولتی بوده‌اند. ۵۲,۹ درصد شغل آزاد، ۴,۲ درصد خانه‌دار و ۲۲,۷ درصد نیز بیکار بوده‌اند.

از نظر تحصیلات نیز، ۱۸,۳ درصد دارای تحصیلات سیکل بوده‌اند. ۳۲,۵ درصد با تحصیلات دیپلم، ۱۶ درصد دارای تحصیلات فوق‌دیپلم، ۲۶,۴ درصد نیز لیسانس و بالاتر بوده‌اند. لازم به ذکر است که ۸,۶ درصد از پاسخگویان نیز بی‌سواد بوده‌اند. از نظر مدت‌زمان سکونت، ۷,۶ درصد سکونتی زیر ۵ سال در منطقه داشته‌اند. ۳۳,۲ درصد سکونتی بین ۵ تا ۱۰ سال، ۳۸,۵ درصد سکونت بین ۱۰ تا ۱۵ سال و ۲۰,۷ درصد نیز بالاتر از ۱۵ سال در منطقه سکونت داشته‌اند.

یافته‌های استنباطی

تحلیل وضعیت کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی: برای بررسی وضعیت مؤلفه‌های مربوط به کیفیت زندگی در محلات موردنظر، نتایج حاصل از پرسش‌نامه در قالب ۴ عامل و ۲۰ گویه با استفاده از آزمون T تک

---

[3]. Path Analysis
[4]. Swell Wright
[5]. Path Diagram

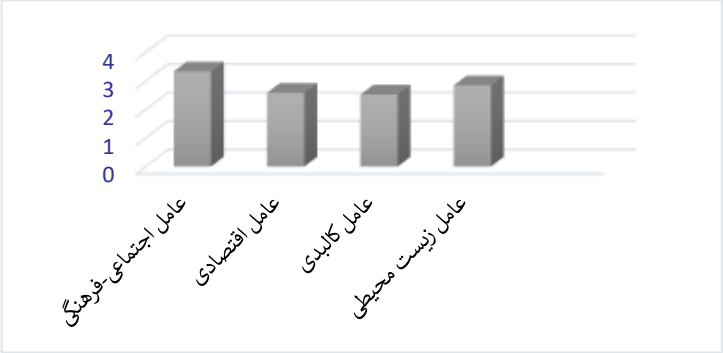
[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

نمونه‌ای و با مدنظر قرار دادن میانگین نظری ۳، موردبررسی قرارگرفته شده است؛ که بر اساس آن، عامل اجتماعی- فرهنگی میانگین ۳,۳۳ عامل کالبدی میانگین ۲,۵۲، عامل اقتصادی میانگین ۲,۵۸ و عامل زیست‌محیطی میانگین ۲,۸۴ کسب کرده‌اند. بر این اساس می‌توان گفت که وضعیت عوامل اجتماعی- فرهنگی در محله در وضعیت مناسبی قرار دارند و بالاتر از میانگین است. به عبارتی پاسخگویان از این عامل در مقایسه با سایر عوامل رضایتمندی بیشتری دارند. در مقابل، عوامل زیست‌محیطی، اقتصادی و کالبدی پایین‌تر از میانگین هستند و از نظر پاسخگویان ساکن در محله وضعیت خوبی ندارند جدول (۳).

جدول (۳). آماره‌های تی تک نمونه‌ای

ابعاد	فراوانی	میانگین	انحراف معیار
اجتماعی-فرهنگی	۳۸۲	۳,۳۳	۰,۵۶۷
اقتصادی	۳۸۲	۲,۵۸	۰,۸۳۹
کالبدی	۳۸۲	۲,۵۲	۰,۳۷۷
زیست‌محیطی	۳۸۲	۲,۸۴	۰,۷۲۱
کیفیت زندگی کل	۳۸۲	۲,۸۲	۰,۳۳۶

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

شکل (۳). مقایسه میانگین مؤلفه‌های کیفیت زندگی

از نظر رتبه‌بندی مؤلفه‌های چهارگانه، همان‌طور که در شکل (۳) نمایش داده‌شده است، عامل اجتماعی- فرهنگی رتبه اول را دارد. در رتبه بعدی عامل زیست‌محیطی قرار دارد. عامل اقتصادی در رتبه سوم و عامل کالبدی در رتبه آخر می‌باشد.

جدول (۴). نتایج آزمون T تک نمونه‌ای

ابعاد	مقدار آزمون=۳					
	t	df	سطح معناداری	تفاوت میانگین	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
اجتماعی-فرهنگی	۱۱,۴۶	۳۸۲	.۰۰۰	۰,۳۳۲۹	۰,۲۷۵	۰,۳۹۰
اقتصادی	-۹,۶۹	۳۸۲	.۰۰۰	-۰,۴۱۶۲	-۰,۵۰۰	۰,۳۳۱

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

کالبدی	-۲۴,۸۰	۳۸۲	.۰۰۰	-۰,۴۷۸۷	-۰,۵۱۶	-۰,۴۴۰
زیست‌محیطی	-۴,۰۹	۳۸۲	.۰۰۰	-۰,۱۵۳	-۰,۲۲۷	-۰,۰۸۰
کیفیت زندگی	-۹,۸۴	۳۸۲	.۰۰۰	-۰,۱۷۲	-۰,۲۰۷	-۰,۱۳۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

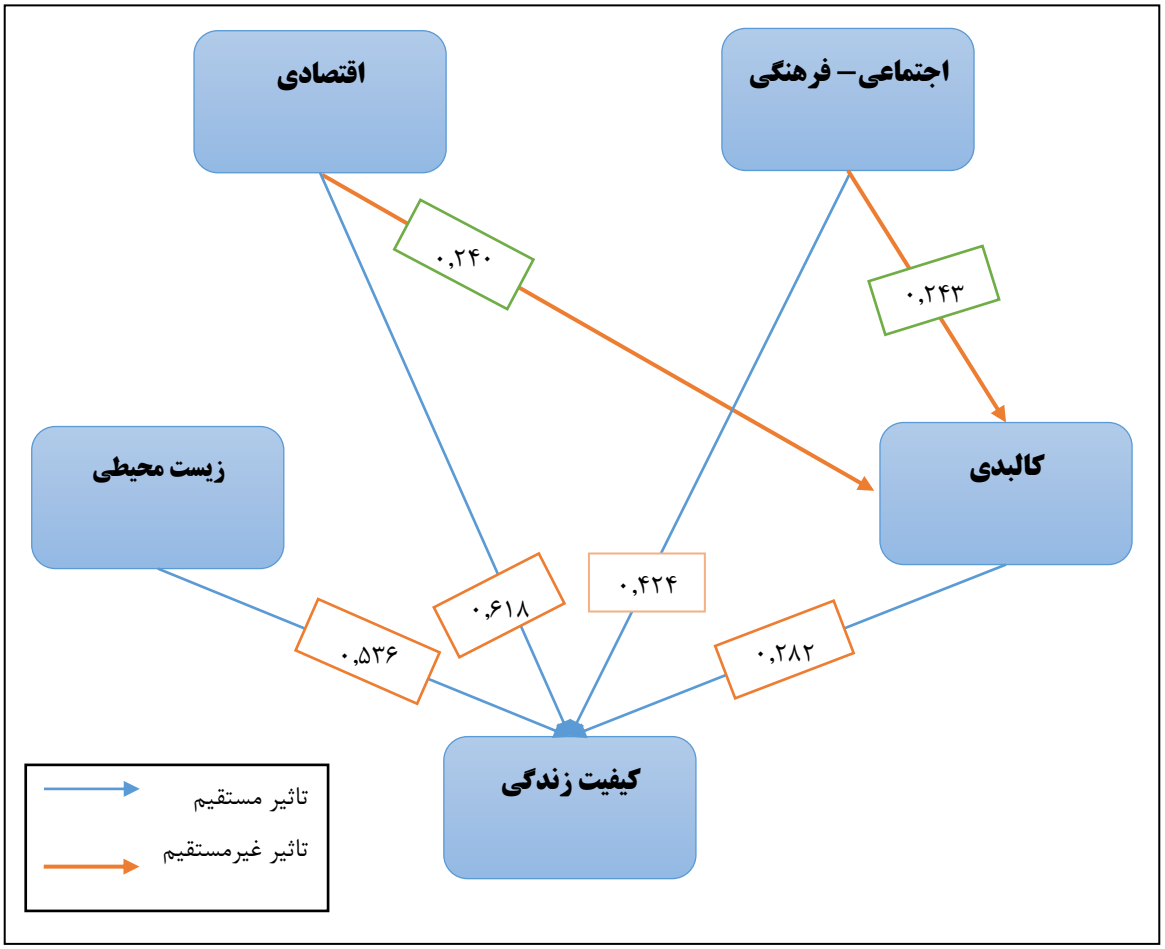
بر اساس نتایج جدول (۴)، تفاوت میانگین در عوامل موردبحث، در سطح $P\geq0.01$ معنادار است. در محدوده موردمطالعه، وضعیت کالبدی بافت به گونه‌ای است که در برخی محله‌ها صرفاً دسترسی پیاده امکان‌پذیر است. این امر در کنار ناپایداری مصالح مورداستفاده در ساخت بناها، این محلات را در برابر انواع مخاطرات آسیب‌پذیر ساخته است. اهمیت موضوع زمانی بیشتر درک می‌شود که بدانیم این محلات در مجاورت گسل شمال تبریز بناشده‌اند. دسترسی ضعیف به فضاهای باز و سبز، دسترسی نامطلوب به سیستم حمل‌ونقل عمومی، ریزدانگی قطعات و تراکم بالا، همگی از دیگر عوامل مؤثر بر کیفیت نامطلوب کالبدی در این محلات می‌باشد که بر کیفیت زندگی تأثیر منفی می‌گذارد؛ اما تداوم این شرایط نامطلوب کالبدی ریشه در عوامل اقتصادی دارد. ناتوانی در بهبود شرایط مسکونی و یا بهسازی محیط و مسکن به دلیل ضعف در شرایط اقتصادی و ضعف مالی و بیکاری ساکنین دارد. به عبارتی تداوم شرایط اقتصادی نامطلوب موجب تداوم چرخه حاشیه‌نشینی و بازتولید سکونتگاه‌های غیررسمی می‌شود.

بررسی تأثیر هر یک از عوامل بر کیفیت زندگی: برای تحلیل تأثیر هریک از عوامل بر یکدیگر و نیز بر کیفیت زندگی از روش تحلیل مسیر استفاده‌شده است. در این تحلیل اثر هر یک از عوامل بر یکدیگر (تأثیر غیرمستقیم) و نیز بر کیفیت زندگی (تأثیرمستقیم) موردنظر بوده است.

بر این اساس عامل اقتصادی با ۰/۶۱۸، عامل اجتماعی- فرهنگی با ۰/۴۲۴، عامل کالبدی با ۰/۲۸۲ و عامل زیست‌محیطی با ۰/۵۳۶ بر کیفیت زندگی تأثیرمستقیم دارند. همچنین از نظر تأثیر غیرمستقیم، عامل اجتماعی-فرهنگی با ۰,۰۶۸ و عامل اقتصادی با ۰,۰۶۷ بر کیفیت زندگی تأثیر دارند. بقیه عامل‌ها از نظر تأثیر غیرمستقیم، تأثیر معناداری بر کیفیت زندگی ندارند. ازاین‌رو از مدل حذف شده‌اند.

می‌توان گفت که بنا بر نظرات پاسخگویان، عامل اقتصادی بیشترین تأثیر را بر کیفیت زندگی در محدوده موردمطالعه دارد. این عامل هم به‌صورت مستقیم و هم به‌صورت غیرمستقیم بر کیفیت زندگی تأثیرگذار است. تأثیرگذاری غیرمستقیم آن از طریق عامل کالبدی می‌باشد. در درجه بعدی، تأثیرگذاری با عامل زیست‌محیطی می‌باشد. عامل اجتماعی- فرهنگی را می‌توان سومین عامل تأثیرگذار دانست که بر کیفیت زندگی تأثیرگذار است. این عامل نیز هم به‌صورت مستقیم و هم به‌صورت غیرمستقیم بر کیفیت زندگی اثرگذار است. در نهایت عامل کالبدی کمترین تأثیر را دارد شکل (۴).

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

شکل (۴). تحلیل تأثیرات عوامل بر یکدیگر و بر کیفیت زندگی. منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

جدول (۵). تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل و رتبه آن‌ها

عوامل	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کل	رتبه
اجتماعی- فرهنگی	۰,۴۲۴	۰,۰۶۸	۰,۴۹۲	۲
اقتصادی	۰,۶۱۸	۰,۰۶۷	۰,۶۸۵	۱
کالبدی	۰,۲۸۲	-	۰,۲۸۲	۴
زیست‌محیطی	۰,۵۳۶	-	۰,۵۳۶	۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

همان‌طور که در جدول (۵)، نمایش داده‌شده است، عامل اقتصادی بیشترین تأثیر را بر کیفیت زندگی دارد. اهمیت عامل اقتصادی به دلیل تأثیرگذاری آن بر غالب ابعاد زندگی انسانی می‌باشد. همان‌گونه که پیشتر گفته شد، عامل اقتصادی بر بهبود شرایط کالبدی، زیست‌محیطی، کیفیت دسترسی‌ها و دیگر ابعاد زندگی شهری

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

تأثیر غیرقابل‌انکار دارد. عامل کالبدی از عوامل اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی نیز تأثیر می‌پذیرد، چراکه به دلیل شرایط اقتصادی می‌توان وضعیت کالبدی محیط زندگی را بهبود بخشید.

نتیجه‌گیری

اسکان غیررسمی با مفاهیمی چون حاشیه‌نشینی، زاغه‌نشینی، حلبی‌آبادها و... در کشورهای مختلف وجود دارد که وجه مشترک همه آن‌ها را می‌توان در غیررسمی بودن سکونت آن‌ها در گوشه‌ای از شهر دانست. این سکونتگاه‌ها الزاماً در حاشیه شهرها نیستند و مراکز قدیمی و متروک شهرها گاهاً به محل تجمع این ساکنان به‌ویژه در شهرهای امریکای شمالی بدل می‌شود. این سکونتگاه‌ها که عمدتاً از مهاجران روستا- شهری و گروه‌های رانده‌شده شهری تشکیل‌شده‌اند، حجم بالایی از نیروی انسانی را در خود جای‌داده‌اند که با به کار گرفتن آن در بخش اقتصاد غیررسمی فعالیت‌هایی را در شهر پدیدار می‌کنند؛ اما این سکونتگاه‌ها به مسئله‌ای برای شهرها به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه بدل شده‌اند و عدم مدیریت صحیح آن‌ها می‌تواند بحران‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی به بار آورد. ازآنجایی‌که این سکونتگاه‌ها در اراضی خارج از محدوده خدماتی شهر بنا می‌شوند، عموماً از خدمات شهرداری محروم‌اند. از نظر امنیت تصرف، به دلیل نداشتن سند مالکیت و تصرفی بودن زمین، حتی در صورت توانمند بودن ساکنان آن، هیچ رغبتی برای برپا سازی مسکن استاندارد در آن‌ها وجود ندارد. ازاین‌رو این مناطق عموماً از نظر کیفیت کالبدی در سطح پایینی قرار دارند و در مقابل خطرات و بحران‌های طبیعی و انسان‌ساخت آسیب‌پذیر هستند. اما نکته مهم این است که این نوع از سکونتگاه‌ها، حاصل عملکرد سیستم سیاسی- اقتصادی و اجتماعی حاکم در طول سالیان می‌باشد که نتوانسته است این گروه‌ها را از چرخه فقر خارج سازد و به بدنه اقتصاد رسمی وارد سازد. شاید بتوان خاصیت همه شهرهای کشورهای درحال‌توسعه را وجود این نوع از اجتماعات دانست. کلان‌شهر تبریز نیز از این قاعده مستثنی نیست و جمعیتی انبوه را در این سکونتگاه‌هایی غیررسمی جای‌داده است که از نظر شاخص‌های اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی در سطح بسیار پایینی قرار دارند. در این پژوهش به تبیین عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی کلان‌شهر تبریز بر اساس رویکرد ذهنی پرداخته‌شده است؛ بنابراین مهم که هدف همه برنامه‌ریزی‌های مربوط به شهر و مدیریت شهری در راستای بهبود کیفیت زندگی و افزایش رضایتمندی شهروندان می‌باشد، سنجش کیفیت زندگی بر اساس رویکرد ذهنی مناسب‌تر به نظر می‌رسد. چراکه احساس رضایتمندی را نمی‌توان به‌طور کامل در شاخص‌های عینی جست. نتایج نشانگر این می‌باشد که عوامل اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی در وضعیت نامناسبی قرار دارد و تنها عامل اجتماعی- فرهنگی بالاتر از میانگین می‌باشد که شاید علت آن را بتوان در همبستگی‌های قومی و خانوادگی در این مناطق دانست که در مشارکت و حضور ساکنین در برخی فعالیت‌های اجتماعی فرهنگی مؤثر است. همچنین بر اساس تحلیل مسیر انجام‌شده، عامل اقتصادی بیشترین تأثیر را در کیفیت زندگی ساکنان این مناطق دارد. عامل اقتصادی هم به‌صورت مستقیم و هم به‌صورت غیرمستقیم بر کیفیت زندگی اثرگذار بوده است. تأثیرگذاری غیرمستقیم آن از طریق عامل کالبدی می‌باشد. به عبارتی عامل کالبدی با تأثیرپذیری از عامل اقتصادی بر کیفیت زندگی تأثیر می‌گذارد. از نظر تجربی بخشی از آنچه که تعیین‌کننده شرایط کالبدی این محلات می‌باشد در عامل اقتصادی نهفته است. عامل دیگر تأثیرگذار، عامل زیست‌محیطی هست که در درجه دوم اهمیت قرار دارد. اغلب این

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

محلات که در توپوگرافی ناهموار بنا شده‌اند، از دسترسی قابل‌قبول به خدمات شهری بر اساس سرانه و شعاع دسترسی محروم‌اند. شبکه فاضلاب در آن‌ها مستقر نیست. شبکه معابر پاسخگوی تراکم جمعیت نمی‌باشد و یک نوع فشردگی و تراکم غیراستاندارد وجود دارد که شرایط زیست‌محیطی نامطلوبی را رقم‌زده است. عوامل اجتماعی- فرهنگی و کالبدی از دیگر عوامل تأثیرگذار بر کیفیت زندگی در این مناطق می‌باشند. بر این اساس می‌توان اذعان داشت که برخورد مناسب با این سکونتگاه‌ها برنامه‌ای جامع می‌طلبد که تنها بر ابعاد کالبدی و فیزیکی استوار نباشد. برنامه‌ای که با توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی همراه باشد. جابجایی و حذف این سکونتگاه‌ها به دلیل عدم توجه به ریشه آن باعث برپایی آن‌ها در مناطق و محلات دیگر خواهد شد. به‌طورکلی باید گفت که برنامه‌هایی که برای مناطق حاشیه شهر تبریز صورت می‌گیرد، باید هدفمند و متناسب با میزان دسترسی به منابع محلی و نیازهای مردم انجام شود تا بتواند به بهبود کیفیت زندگی آن‌ها کمک کند. در توزیع امکانات شهری بین محله‌های تفاوت وجود دارد، در طرح‌های توسعه شهری، آگاهی از این شرایط برای توزیع بهینه‌ی امکانات و دسترسی آسان شهروندان به این امکانات کارساز است. نگاهی موفقیت‌آمیز خواهد بود که به حذف دور تسلسل فقر بینجامد.

پیشنهادات

در انتها می‌توان با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای زیر را مطرح نمود:

- مشارکت مردم در رفع نیازهایشان منجر به افزایش کیفیت زندگی می‌گردد، بنابراین باید زمینه‌های حضور شهروندان در عرصه‌های مشارکت و تصمیم‌گیری‌های حوزه‌ی شهری تقویت شود
- با توجه به اهمیت برنامه‌ریزی توسعه‌ی محله‌ای، تهیه‌ی نقشه راه با عنوان «توسعه محلات» برای هر استان با توجه به شرایط خاص آن منطقه تدوین گردد.
- توجه به ارتقای کیفیت زندگی در شهرهای کوچک و مبانی نادیده گرفته نشود زیرا کیفیت زندگی شاخص پیشرفت هر کشوری است.
- تصویب طرح‌های محلی به‌وسیله‌ی ساکنان آن محله صورت بگیرد.
- واکاوی موفقیت یا عدم موفقیت طرح‌های شهری با حضور شهروندان انجام بگیرد زیرا این طرح‌ها بر سطح زندگی ساکنان تأثیر دارد.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

منابع

آذر، عادل (۱۳۸۱). **تحلیل مسیر و علت‌یابی در علم مدیریت**. مجله مجتمع آموزش عالی قم. **سال چهارم، ۱۵**: ۹۶-۵۹.

افشانی، سیدعلیرضا؛ احمدی بغداد آبادی، نعیمه (۱۳۹۸)، **بررسی رابطه بین برنامه‌ریزی توسعه محله‌ای و کیفیت زندگی در شهر مهریز**، مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۹(۳۰): ۲-۲۹.

حسنی نژاد، آسیه؛ مسیبی، سمانه؛ حسنی نژاد، اردلان (۱۳۹۵). **ارزیابی و سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی در محلات شهری**. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۴(۲۶): ۱۸۴-۱۶۵.

حسینی، رضا؛ شمس، مجید (۱۳۹۸)، **سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی شهری با رویکرد رضایت شهروندان (نمونه موردی بخش اشترینان)**، نشریه علمی تخصص شباک، ۵(۲): ۱۷-۲۸.

حیدرزاده، احسان؛ بهزادفر، مصطفی (۱۳۹۸)، **تأثیر تراکم جمعیتی بر شاخص‌های کیفیت زندگی شهری نمونه موردی مطالعه، منطقه ۳ کلان‌شهر تهران**، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۰(۳۷): ۱-۱۲.

خادم الحسینی، احمد؛ منصوریان، حسین؛ ستاری، محمدحسین (۱۳۸۹). **سنجش کیفیت ذهنی زندگی در نواحی شهری (مطالعه موردی شهرنوراباد استان لرستان)**. فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، **(۳)**: ۶۰-۴۵.

شماعی، علی؛ فرجی ملایی، امین؛ عظیمی، آزاده؛ هاتفی، مریم (۱۳۹۱). **تحلیل نابرابری شاخص‌های کیفیت زندگی در سطح محلات شهر بابلسر**، فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، **دوره جدید، سال دهم، ۳۳**: ۲۸۰-۲۵۳.

صابری فر، رستم (۱۳۸۸). **بررسی تحلیلی حاشیه‌نشینی در شهر بیرجند: مطالعات موردی منطقه کارگران**. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. **۹۲**: ۲۹-۵۲.

صرافی، مظفر (۱۳۸۱). **به‌سوی نظریه‌ای برای ساماندهی اسکان غیررسمی - از حاشیه‌نشینی تا متن شهرنشینی**. ۱(۸): ۱۱-۵.

عظیمی، آزاده (۱۳۸۹). **ابعاد و شاخص‌های کیفیت زندگی شهری**. ماهنامه اطلاع‌رسانی، آموزشی و پژوهشی شوراها، **۵۵**: ۸-۴.

فتحعلیان، معصومه؛ پرتوی، پروین.(۱۳۹۰). **مطالعه تطبیقی کیفیت زندگی در بافت‌های خودرو و برنامه‌ریزی‌شده اسلامشهر (موردپژوهشی قائمیه و واوان)**، نشریه مطالعات تطبیقی هنر (دو فصلنامه علمی – پژوهشی)، **۱**: ۱۰۱-۹۸.

قالیباف، محمدباقر؛ روستایی، مجتبی؛ رمضان زاده، مهدی؛ طاهری، محمدرضا. (۱۳۹۰). **ارزیابی کیفیت زندگی شهری (مطالعه موردی محله یافت‌آباد)**، فصلنامه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، **۳۱**: ۳۳-۵۳.

لطفی، صدیقه (۱۳۸۸). **مفهوم کیفیت زندگی: تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری**. فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیای انسانی، **۴**: ۸۰-۶۵.

محمدی، یاسر؛ رحیمیان، مهدی؛ موجو محمدی، حمید؛ طرفی، عبدالحسن (۱۳۸۷). **بررسی چالش‌های حاشیه‌نشینی در شهرستان کوهدشت. استان لرستان**. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، **۹۸**: ۸۵-۶۶.

موسوی، میرنجف؛ باقری، علی (۱۳۹۱)، **ارزیابی توزیع فضایی کیفیت زندگی در محلات شهر سردشت**، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری،**۹**: ۱۱۸-۹۷.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

میرآبادی، مصطفی؛ بشارتی‌فر، صادق، کریمی، احمد (۱۳۹۷)، **تحلیلی بر الگوی فضایی، ابعاد و عوامل مرتبط با رشد شهرنشینی دوره معاصر در ایران با تأکید بر شاخص‌های توسعه‌ای و معیشتی**، پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، ۶(۳): ۶۰۵-۶۲۷.

نسترن، مهین؛ احمدی، قادر؛ آقازاده مقدم، سهند (۱۳۹۴). **ارزیابی کیفیت زندگی شهری در محلات بافت قدیم و جدید شهر ارومیه**. مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، **۳**: ۳۳-۷.

نقدی، اسدالله؛ زارع، صادق (۱۳۸۹). **جهان چهارم ایرانی- سیمای زیست حاشیه‌ای و مسائل شهری در همدان و برخی راه چاره‌ها**. مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران.**۱**: ۱۴۵-۱۶۶.

Abbott, J. (2002). **A method-based planning framework for informal settlement upgrading.** Habitat International. **26(3):**452-303

Aroca, P. Gonzalez, P. A. & Valdebenito, R. (2017). **The heterogeneous level of life quality across Chilean regions**. Habitat International, 68, 84-98.

Connelly, S. (2007), **Mapping sustainable development as a contested concept**, Local Environment, Vol. 12, No. 3, Pp 259–278.

Das, D, (2008)," **Urban Quality of Life: A case study of Guwahati**", Social Indicators Research, **88(2):** 297-310.

Foo, T. S (2000). **Subjective assessment of urban quality of life in Singapore (1997-1998).** Habitat international. **24(1)**: 31-49.

McCrea, R. Shyy, T.K. and Stimson, R. (2006). **What is the strength of the link between objective and subjective indicators of urban quality of life?** Applied Research in Quality of Life**. 1(1)**: 79-96.

Pacione, Michael, (2003), **Urban environmental quality and human wellbeing-a social geographical perspective**, Landscape and Urban Planning (**65)**: 19–30

Pearl, d. C. Cabral, P. and Mateu, J. (2011). **Mapping the Quality of life Experience in Alfama: A case study Lisbon**, Portugal. In B. Murgante, O. Gervasi, A. Iglesias, D. Taniar and B. Apduhan (Eds), **Computational Science and its Applications.** ICCSA 2011. vol 6782. Springer Berlin / Heidelberg. 269-283

Protassenko, T. (1997)."**Dynamics of the standard of living in St Petersburg during five years of economic reform**". International Journal of Urban and Regional Research. **21 (3)**: 445-454.

SANTOS.L.D and MARTINS.I. (2007). **MONITORING URBAN QUALITY OF LIFE: THE PORTO EXPERIENCE**, social Indicators Research.(**80**): 411-425.

Serag EI Din. H, et.al. (2012). **Principles of urban quality of life for a neighborhood.** Housing and Building National Research Center Journal.**9(1):** 86-92

Teklay,Rishan. (2012). **Adaptation and Dissonance in Quality Of Life: Indicators for urban planning and policy making,Enschede,** the Netherlands, march.

Tesfazghi, E. S. Matinez, J. A. and Verplanke, J. (2010). **Variability of quality of life at small scales: Addis Ababa, Kirkos Sub-City.** Social Indicators research. **98(1)**: 3-88.

Tuan Seik, F. (2000). **Subjective assessment of urban quality of life in Singapore.** Habitat International, (**24**): 31-49.

UNDP Human Development Report, (1994), Oxford University Press, New York.

UN-Habitat(2017). **global activities report, Strengthening partnerships in support of the New Urban Agenda and the Sustainable Development Goals**.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]
[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]

Varol, C. Ercoskun, O.Gurer, Y. (2010), **Local participatory mechanisms and collective actions for sustainable urban development in Turkey**, Habitat International, Volume 35, Issue 1, January 2011, Pp 9–16.

Walford, N. Samarasundera, E. Phillips, J. Hockey, A. & Foreman, N. (2011): **Older people's navigation of urban areas as pedestrians: Measuring quality of the built environment using oral narratives and virtual routes**, Landscape and Urban Planning, Vol. 100, pp. 163-168.

Wish, N. B (1986). **Are we really measuring the quality of life? Well-being has subjective dimensions, as well as objective ones.** American Journal of Economics and Sociology,**45(1):** 93-99.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-10-31]

[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.128.1]

[DOI: 10.61186/jgs.24.73.419]